

ԿԱՐԼԵՆ
ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ

ԱՐՃԱԿ
ԶՈՊԱՆՅԱՆ

ԳՄԴ 83.321

Ձ 755 ղ

Դալարյան Կ.

Արշակ Չոպանյան: Կյանքը և գործը. — Եր.: Սովետ. գրող,
1987, 480 էջ:

Գրքում լուսարանվում է 20-րդ դարի գրական, հասարակական
ու մշակութային նշանավոր գործիչ Արշակ Չոպանյանի կյանքն ու
գործը:

Դ 4608010201 (42)
705(01) 86 86 «Տ»

ԳՄԴ 83.321

Եվ ամեն հեղ, որ իմ կյանքիս մեջ կրցած եմ
կատարել գործ մը հօգուտ մարդկության
կամ միս-արյուն տալ երազի մը սիրուն,
Քեզ եմ խորհած, ու խորեն իմ հոգիին
Քեզ եմ ոգած և մրմնջած եմ. «Ո՛վ դուն,
Որ կըհսկես վրաս սիրով կաթոզին,
Տես, արժանի՞ եմ քեզի, գո՛հ ես ինձմե...»

Արշակ Զուպանյան, «Մոռս»

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Արշակ Զուպանյանը ապրեց մի կյանք և իր նպատակի ճանապարհին դրսևորեց հոգու արիություն, խառնվածքի ու կամքի դերհամառ ուժ՝ նույնքան մեծ ու գեղեցիկ, որքան նրա գործը եղավ:

Ասես Վերածնության դարաշրջանի գործիչ լինելը կարողությունների համապարփակությամբ ու հետաքրքրությունների անսպասույթությամբ, և էություն՝ մեր պատմության վերջին հարյուրամյակի ծնունդն էր, որ պտղաբերեց առատ, անհատնում՝ միշտ դարին ու ժողովրդին կապված բոլոր նյարդերով, սրտով ու մըտքով, նրա բարձր ու հիմնական շահերի ջերմ պաշտպանն ու արտահայտիչը եղավ դառն ու դժվարին ազատագրական պայքարի ուղիներում:

Հենվելով իր նախորդների կատարած գործի վրա, բայց սկսելով գրեթե նորից և գրեթե միայնակ, Արևմտյան Եվրոպայի քաղաքակիրթ ազգերի հայացքի առջև բարձրացրեց հայկական քաղաքակիրթության մի ամբողջ լեռ և մի բուռ կարեկցանք չէ, այլ հպարտությամբ պահանջեց ըստ արժանվույն հիացմունք ու խոնարհում՝ իր ժողովրդի վեհ մշակույթի հանդեպ:

Պրպտող ու խանդոտ միտքը սիրառատ սրտի թելադրանքով մեր իսկ մշակույթի ընդերքում պեղեց, վեր հանեց փոշիներից ու խլից մոռացումի գրկից հայ միջնադարյան քնարերգության մի ամբողջ շարք գազաթների, որոնցից յուրաքանչյուրը փառքի դասինևպսակ կարող է լինել որևէ ժողովրդի համար:

Քաղաքական ու հասարակական գործիչ, բանասեր ու պատմաբան, բանաստեղծ ու արձակագիր, խմբագիր և լրագրող, մշակույթի պրոպագանդիչ և ուսուցիչ-մանկավարժ, գրականագետ ու տեսաբան... մի ամբողջ համայնագիտարան, որ բոլոր այդ ասպարեզներում բարձրացել է վեր՝ իր բազմալար տաղանդի արգասիքը սփռելով ամենուրեք:

«Հայ գրականության մեջ հատուկ տեղ է գրավում Արշակ Չոպանյանը,— ասում է Վալերի Բրյուսովը:— Լինելով անխոնջ գործիչ և բազմաբեղուն գրող՝ նա հարազատ գրականությանը անգնահատելի ծառայություններ է մատուցել: Նա հրատարակում էր մոռացված հայ գրողների տեքստերը, ֆրանսերենի թարգմանում հայ ժողովրդական քնարերգության և միջնադարյան քնարերգության նմուշները, որոնք նա հավաքել է Երկու հատորի մեջ, Փարիզում հայերեն հանդես էր խմբագրում, հայության կյանքի հետ կապված հարցերով դասախոսություններ ու զեկուցումներ էր կարդում և այլն,— առհասարակ արևմտյան հասարակությանը Հայաստանին ծանոթացնելու համար այնքան շատ գործ է արել, ինչպես ոչ ոք: Այդ ամենի համար հայ գրականությունը խորին երախտագիտությամբ պարտական է Արշակ Չոպանյանին»¹:

Չոպանյանը շունեցավ անձնական կյանք, շհետապնդեց անհատական շահ, արժանի փառքի դափնեպսակներ տեսավ իր ճակատին և հանիրավի մոռացումի ու մերժման դառն մենակությունը ապրեց, շրնկրկեց, սակայն, մնաց միշտ իր ժողովրդի լավագույն ապագայի համար պայքարի պատենշի վրա, միշտ հայրենիքի հետ ու հայրենիքի կողքին: Ազնիվ է եղել գործունեության երկար ու ձիգ տարիների փոթորկուն հոլովույթում, հաճախ ճշմարիտ և իրավացի՝ գործելակերպի թև հայացքների մեջ, սխալվել է երբեմն, սակայն, միշտ ազնիվ: Եվ բնական էր, որ սխալվեր նաև, որովհետև պատմականորեն սահմանափակ էր նրա աշխարհայացքը իր ձևավորման ժամանակաշրջանի և իր պատկանած սերնդի դասակարգային գաղափարների շրջափակում:

Արշակ Չոպանյանը ժամանակաշրջանի ծնունդն էր և հենց ժամանակաշրջանն էլ դրել է նրա կյանքի ու գործի վրա իր ան-

¹ Поэзия Армении, под редакцией Валерия Брюсова. Москва, 1916, стр. 90, (բոտ «Հայաստան» հրատարակչության, Երևան, 1966, հրատարակչության)

ջնջելի կնիքը: Նա ապրեց շուրջ 70 տարիների գիտակցական կյանք, տարիներ, որոնք համընկնում են հայ ժողովրդի պատմության ամենակարևոր էջերին՝ իրենց պարունակած խավարով և լույսի առատ խրճով, սլաշքարի վերիվայրումներով և հաղթանակի հունձքով:

Այդ ժամանակաշրջանը կարելի է բաժանել հետևյալ հատվածների, պարբերացման հիմք ընդունելով Չոպանյանի գործունեությունը: Առաջին՝ 80-ական թվականներից մինչև 1895 թվականը: Երկրորդ հատվածն ընդգրկում է մոտավորապես տասնհինգ տարի, մինչև «Անահիտ» հանդեսի առաջին շրջանի հրատարակության դադարեցումը: Հաջորդ հատվածը՝ առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրեից մինչև ժամանակակից սփյուռքի ձևավորումը, պարունակում է դարձյալ մեկ տասնյակ տարի, իր տրամաբանական ավարտին հասնելով Լոզանի կոնֆերանսի օրերին՝ 1923 թվականին: Սովետական Հայաստանի նկատմամբ սփյուռքահայության քաղաքական կողմնորոշման ժամանակաշրջանը, մոտավորապես մեկ տասնյակ տարի, կազմում է հերթական հատվածը: Եվ, վերջապես, «Անահիտ» ամսագրի երկրորդ շրջանի հրատարակության տարիները, մինչև Չոպանյանի մահը:

Այս ժամանակահատվածների սահմանազատումները ամեն գեղարվեստ խիստ պայմանական են: Այսուամենայնիվ, նրա հայացքների էվոլյուցիայի տեսակետից, դրանք որոշակիորեն ընդգծում են Չոպանյանի կյանքի և գործունեության փուլերը, որոնց լիմբում ընկած են եղել հայ ժողովրդի արևմտյան հատվածի պատմության օբյեկտիվ հանգրվանները: Հենց այդ պատճառով բնական և անհրաժեշտ ենք գտնում ժամանակաշրջանի առանձին հատվածների բնութագրական գծերը բացահայտել Չոպանյանի կյանքի և գործունեության շարադրանքին միաձուլել, որով պիտի չանանք առավել լրիվ արտացոլել Չոպանյանի հայացքների էվոլյուցիան թե՛ հասարակական, քաղաքական և ազգային-ազատագրական պայքարի խնդիրների և թե՛ մշակութային հարցերի վերաբերյալ:

Արշակ Չոպանյանի կյանքին ու գործունեությանը նվիրված մի բանի գրքույկներ՝ են լույս տեսել արտասահմանում, որոնք

Հասկեղևան Հայկազն, Արշակ Չոպանյան, Կենսագրական գիծեր, Հրատարակություն հորեկանական հանձնաժողովի, Փարիզ, տպ. Ներսես, 1924: Ֆե-

հետապնդել են հիմնական տարեթվերի և նրա արտադրած գործերի սոսկական թվարկումի նպատակը: Այդ գրքույկներից շնորհակալությամբ օգտվել է հեղինակը: Տասնյակ հոդվածներում և հուշագրություններում, որ հրատարակվել են Սփյուռքում ու Սովետական Հայաստանում, պարբերական մամուլի էջերում թև տարբեր հեղինակների առանձին հատորների մեջ, վեր են հանվել մեր մշակույթի երախտավորի կյանքի ու գործունեության գանաղան գրվագներ և էջեր: Վերջին տարիներին Սովետական Հայաստանում հրատարակվեցին Ա. Չոպանյանի երեք գրքերը¹:

1966 թվականի հրատարակությանը կցված «Արշակ Չոպանյան» ակնարկում հեղինակներ Վաղարշակ Նորենցը և Սողոմոն Տարոնցին թուցիկ, բայց բովանդակալից գնահատականներ են տալիս Արշակ Չոպանյանի գործունեության հիմնական կողմերին: Իր աշխատության մեջ առանձին գլուխ է նվիրել Ա. Չոպանյանին նաև Ասատուր Ասատրյանը², որը հակիրճ բնութագրում է նրա գործունեությունը հատկապես քանական թվականներին:

Գրաքննադատ Չոպանյանի գործունեության համառոտ գնահատությանը էջեր են նվիրել Զվարթ Աուկասյանը իր «Գրականության կուսակցականության լենինյան ուսմունքը և հայ գրականությունը» աշխատության³ մեջ, Ե. Պետրոսյանը՝ «Գրական գեմքեր» գրքում⁴, էդ. Զրբաշյանը, Գ. Ստեփանյանը, Վ. Կիրակոսյանը և ուրիշներ՝ մի շարք հոդվածներում և հրատարակումներում:

Այդ բոլորը, այնուամենայնիվ, փարսախներով հեռու է բավարար լինելուց: Հայ ժողովրդի շահերին մինչև վերջ նվիրաբերած կյանքի, դարձանք ու հիացմունք առաջացնող բազմարդյուն տաղանդի, մեր ազգային մշակույթին և, այո, համաշխարհային

ներճևան Գեղամ, Արշակ Չոպանեան, Կենսագրական և մատենագիտական նոթեր, Փարիզ, 1938: Ալեքսանյան Տ., Արշակ Չոպանեան, Աթենք, 1939: Ենովք Արմեն, Արշակ Չոպանեան, Կ. Պոլիս, 1913:

¹ Արշակ Չոպանյան, Երկեր, Երևան, 1966, Արշակ Չոպանյան, Պետրոս Գուրջանի կյանքն ու գործը, Երևան, 1967: Արշակ Չոպանյան, Նամականի Երևան, 1980:

² Աս. Ասատրյան, Սոցիալիստական վերածննդի հայ գրականության պատմությունից, Երևան, 1959:

³ Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 1970:

⁴ Ե. Պետրոսյան, Գրական գեմքեր, Սովետական գրող, Երևան, 1977: էջ 315—323:

մշակույթին մատուցած ծառայությունների դիմաց անհրաժեշտ է, որ առաջին հերթին հայ ընթերցողը բաղմակողմանի ու խոր ճանաչի Արշակ Չոպանյանին: Անհատի պաշտամունքի շրջանի կրքերը ստիպողական մոռացության քսանամյա բացատ ձգեցին մեր հիշողության մեջ, որի ընթացքում նոր սերունդը պատեհություն չունեցավ ճանաչելու Արշակ Չոպանյանին:

Արշակ Չոպանյանը այն հեղինակն է, որից մեծ քանակությամբ քաղվածքներ են բերում մեր բանասերները, որի կարծիքի հետ հաշվի են նստում հայ մշակույթի պատմությունն ուսումնասիրող շատ գիտնականներ, բայց որի մասին մինչև այժմ փոքրաթիվ ուսումնասիրություններ կան:

Չեռնարկելով սույն ուսումնասիրությանը, մեր նպատակն է եղել ջանալ ինչ-որ շափով լրացնելու այդ բացը: Ասում ենք «ինչ-որ շափով», ոչ թե պատշաճ համեստությունը պահպանած լինելու համար, այլ որովհետև Չոպանյանի գործունեությունը սահման չճանաչող նյութ է հայթայթում հետազոտողի համար: Հավակնել, թե այն կարելի է լրիվ ու անթերի սպառել մեկ կամ մի քանի աշխատություններում, անխոհեմություն է: Առավել ևս, սպառիչ և անթերի լինելու հավակնությունից հեռու է մեր այս փորձը: